

УДК 159.928.22:82.09

Гандзілевська Галина Борисівна,
*доктор психологічних наук, професор, професор
кафедри психології та педагогіки,
Національний університет «Острозька академія»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6137-8344>

Ратінська Олена Миколаївна,
*викладач та аспірант кафедри психології та педагогіки,
Національний університет «Острозька академія»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3005-3328>

Тимощук Єлизавета Анатоліївна,
*викладач та аспірант кафедри психології та педагогіки,
Національний університет «Острозька академія»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0619-6724>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ В МЕТАФОРИЧНИХ НАРАТИВАХ ОСТРОЗЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІМУНІТЕТУ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми формування дитячої обдарованості. Задля пошуку засобів психолого-педагогічного супроводу дитячої обдарованості здійснено психологічний аналіз метафоричних наративів острозьких письменників-емігрантів у вимірі розвитку їхнього творчого потенціалу крізь призму формування саморегуляції та психологічного імунітету до деструктивних впливів оточуючого світу. Обґрунтовано, що для формування творчої обдарованості важливу роль відіграє навколишнє середовище та підтримка значущих дорослих у прийнятті своєї автентичності, турботі про себе, активуванні пізнавальної потреби, читанні художньої літератури, слідуванні своєму дослідницькому інтересу. Відданість своєму покликанню та духовно-моральним цінностям виокремлено умовами її збереження. Наративний аналіз творів острозьких письменників-емігрантів дозволив не лише пізнати життєвий досвід авторів, а й їхню філософію життя, яка сприяла пристосуванню до труднощів та подоланню складних життєвих ситуацій.

Ключові слова: дитяча обдарованість, метафоричні наративи, психологічний імунітет, саморегуляція, острозькі письменники-емігранти

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of forming the talents of children. In order to find means of psychological and pedagogical support of children's talents, a psychological analysis of narratives of Ostroh emigrant writers in measuring the development of their creative potential through the prism of self-regulation and the formation of psychological immunity to destructive influences. The role of environmental values, the importance of supporting important adults in your accepted authenticity, self-preservation, activation of cognitive needs, reading fiction, its study, research interest in the formation of creative talent, devotion to vocation and spiritual and moral conditions of creativity. Narrative analysis of the works of Ostroh emigrant writers allowed not only to know the life experience of the authors, but also their philosophy of life, which helped to adapt to difficulties and overcome difficult life situations.

Key words: children's talent, metaphorical narratives, psychological immunity, self-regulation, Ostroh emigrant writers.

Постановка проблеми. У відповідності до стандарту вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Наказ МОН №357 від 23.03.2021) та затвердженого професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», Наказ Мінекономіки № 2736 від 23.12.2020 року, підсилюється актуальність дослідження питань, пов'язаних із формуванням у майбутніх вчителів умінь забезпечувати сприятливі умови для кожного учня, залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. У зв'язку з цим особливої уваги потребує дослідження дидактичного інструменту задля реалізації трудової функції вчителя, що передбачає участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У своїх попередніх дослідженнях (Гандзілевська, 2012 [8]) ми підтримали думку таких науковців, як Д.Богоявленська, Ю.Гільбух, Н. Лейтес, В. Панов, О. Кульчицька, О. Савенков та інших, які розмежували поняття «обдарована дитина» і «дитяча обдарованість», де останнє охарактеризовано, як аналог «потенціалу особистості», що характерний для кожної дитини (О. Савенков). Послуговуючись працями М. Янковчук, де авторка вивчає термін «альтодональність» (від. лат. «altus» – високий, «donus» – дар) не як даність, а як можливість до дії, до самоздійснення, до самореалізації, у своїх попередніх дослідженнях засобом стимулювання цього процесу нами було запропоновано метод психодрами [8]. Зважаючи на основну проблему обдарованих дітей, а саме соціальну непристосованість [1] у цій статті зосереджуємо увагу на можливостях літературних творів українських письменників-емігрантів у вимірі дидактичного ресурсу для психолого-педагогічному супроводу дитячої обдарованості. Наративний аналіз творів письменників-емігрантів, який містять інформацію про їхнє творче становлення в умовах пристосування до складних життєвих ситуацій, дозволить знайти відповіді на означені відкриті питання крізь призму й викликів сучасної COVIDної доби. У такому контексті слід відмітити окрему групу письменників-емігрантів, які походили з міста Острога – Волинських Афін, або мали покликання навчатись в цьому місті чи викладати в Острозькій Академії (І. Вишенський, А. Павлюк, О. Лятуринська, І. Огієнка, О. Стефанович, С.Луцкова та ін.). У своїх спогадах «Від Находки до Чернівців: враження від подорожі» українська письменниця Леся Богуславець, описуючи Острог, зосереджує увагу й на Острозькій Академії: «Це тут була перша вища школа на Україні – Острозька академія... Тут Острозька Біблія. [...] буквар Федорова, перше видання «Енеїди» Котляревського...» [3, с. 176]. Це дає підстави досліджувати Острог, як місто певної інтелектуальної унікальності, осередку духовності. А тому аналізуючи символічний ряд творів острозьких письменників-емігрантів можна не лише пізнати життєвий досвід авторів, а і певну філософію життя, що важливо для розвитку дитячої обдарованості. Попередній аналіз творчого шляху цих письменників та їхніх наративів, здійснений задля виокремлення ресурсів їхньої акмеологізації, дозволив охарактеризувати Острозьку Академію – як акмеологічний простір, що сприяв формуванню смисложиттєвих орієнтирів письменників, їхньої незламної життєвої позиції. Основними акмересурсами письменників було виокремлено установку на життя, прийняття своєї автентичності та відданість духовно-моральним цінностям (Пасічник, Гандзілевська, 2017 [20]; Гандзілевська, 2018 [7]). **Мету** цього дослідження спрямовуємо на здійснення наративного аналізу творів острозьких-письменників емігрантів у вимірі формування їхньої саморегуляції та психологічного імунітету до деструктивних впливів оточуючого світу крізь призму розвитку та збереження творчої обдарованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації мети дослідження був застосований метод наративного аналізу твору, що включав детальний опис життєвого простору героїв та психологічне декодування кожного з них задля розуміння цілісної особистості автора та стратегії взаємодії героя і середовища. За основу наративного аналізу було обрано метод інтерпретації текстів ТАТ (Murray, 1938), доповнений сучасними вітчизняними дослідницями О. Духніч [9] та М. Великодною [5].

У ключі означеної мети цінними є праці І. Вишенського (1545–50pp. – після 1620 р.), активна діяльність якого пов'язаною з острозьким культурно-освітнім осередком. Виокремлені нами основні базові дієслова (предикати) глави дев'ятої його «Книжки»: *шукати, бажати і знаходити* [6, с. 111] характеризують і його поведінкові стратегії, які дозволили йому зреалізувати своє покликання [7], а отже можуть бути корисними й для розвитку творчої обдарованості й збереження її в дорослому віці. Долати життєві труднощі письменнику допомагають духовно-моральні чесноти, які виокремлюємо й у творчому спадку І.Огієнка (*Я зрю духовними очима й на кожнім кроці чуда бачу* [17, с. 51]). Організаторські здібності, мудрість керівника та гордість за свій народ (*Й не втратив чести люд у горі, / Й цвіла надія до свободи!...*) [17, с.11], незламна життєва позиція (*вони Стіна та Незрушима* [17, с. 51].) допомогли відомому українському ученому, політичному, громадському і церковному діячеві митрополиту Іларіону (І. Огієнко), який у 1903 році екстерном склав іспити в Острозькій класичній гімназії, орієнтуватись у непростих ситуаціях (*душею ясно чую*) [17, с. 51] та протистояти життєвим труднощам [7].

Доповнюють вище зазначене результати психологічного аналізу поезії «Батькам» [19] А. Павлюка (А. Явір, А. Ярчук), який народився 21 грудня 1899 р. в Гоцанському районі (за окремими даними – в Острозі) та закінчив Острозьку гімназію. Базовим ресурсом письменника виокремлюємо безумовну любов мами та психологічну стійкість батька (*мамин фартух, слово батька, як дуб*), а також активність у дослідженні світу (*дитинча всесвіт сіпало*). Припис батьків (*жодання і міць неси у світи*) формує ресурсну сценарну установку поета, яка зорієнтовує на реалізацію свого покликання та розвиток психологічного імунітету письменника до випробувань життя (*війни і горя суворе виття*) [7].

Важливе значення задля досягнення мети дослідження мав психологічний аналіз життєвого й творчого шляху української письменниці, скульптора, графіка, писанкарки О. Лятуринської. Згідно до праць Т. Титаренко [18, с. 315], творчий шлях починається з перших життєвих вражень, які виявляють інтереси, уподобання дитини. Так, відзначаємо, що рідному краю письменниця присвятить низку віршів, серед яких і «Хутір Ліс». Така увага і захоплення може свідчити про вагомe значення краси рідної землі задля розвитку творчої обдарованості О.Лятуринської. Відомо, що вся родина захоплювалася та пишалася художніми здобутками авторки, що дає підстави виділити підтримуючу установку майбутньої мисткині: «Твори». Ще одним ресурсом у цьому процесі мала установка «Пізнавай», адже батько О. Лятуринської прагнув дати дітям належну освіту [7]. Слід відзначити, що навчаючись в Острозі, в жіночій гімназії графині Блудової, майбутня письменниця захопилася діячами Острозької академії, що й підтверджує її поезія. Атмосфера історичного міста («архіви», портрети «князів острозьких», «вид гордих воєвод, князів, вельможі», «рукописи», «Біблія», «листи науки», «зжовклий аркуш», «Костянтин, Никифор та Лукаріс») [16], пізнання та збереження історичної спадщини (*древніх чар* [16]), підкреслює вагому роль середовища, в якому формується ідентичність особистості та активування пізнавальної потреби. Окрім того, важливе значення має і художня література, якою захоплюється дитина. Так, збірка О. Олеся «З журбою радість обнялась», яку для О. Лятуринської подарував викладач гімназії, професор української мови та літератури В. Гнажевський, вплинула на її рішення перейти у Кременецьку українську гімназію ім. Івана Стешенка [7]. За спогадами самої письменниці, вона мала щасливе дитинство. Саме це мало значення у формуванні її психологічного імунітету, що й підтверджує аналіз її новели «Мамурка» [7]. «Не здаватись», «Боротись», «Жити» – основні ресурси героїні твору, а отже й авторки («живуча, мов кітка»). Підтримка та приписи мами героїні («Від свого хвостика не втечеш» [15, с. 456]) мала значення у збереженні обдарованості письменниці, її покликання. І Мамурці вдається досягнути «того, на що ніхто не наважувався» [15, с. 457], виживати навіть тоді, коли «коти гинули в полі від голоду й холоду або дичавіли по лісах» [15, с. 458]. Так, атмосфера, в якій зростала О. Лятуринська, відчуття любові і підтримки значимих дорослих («Домовик вартує щастя дому» [15, с. 460]) мали значення у формуванні ціннісних орієнтирів письменниці, прийняття своєї автентичності та відданість своєму покликанню (*Від свого хвостика не втечеш*).

Збереження родинних цінностей та приємні спогади дитинства є наскрізним лейтмотивом і поетичного твору О. Лятуринської «Філігран» [14, с.52]. Ностальгічні мотиви цієї поезії передають смуток та водночас вдячність головної героїні своєму минулому, важливу роль у якому відіграла її бабуся. Портрет цієї рідної людини, виконуючи функції тригера, «повертає» героїню твору у безтурботне дитинство («*опиняюсь я в давно забутому столітті*»). Усвідомлення героїні своєї схожості із прабабусею, дозволяє прийняти їй ті цінності, яких потребувала на момент зустрічі зі своїми приємними спогадами («*Чи не дістала я аграфу й кров у спадок? Бокам не прирекла я жарної офіри? Я женьчуг Ярославни вийму із шуфляди й мій подив до перлин й узорочья щирий*»). Саме це дозволило їй почерпнути сили та рухатись далі по життю («*І знову мимохідь живу життям прадавнім і радість, і печаль, як день і ніч колує*»). Ймовірно, що інтеграція сучасного і минулого у такому контексті презентує орієнтири і самої письменниці, зокрема роль сімейних та родинних цінностей у формуванні ресурсного потенціалу її життєвого сценарію, а також важливість трепетних спогадів про її дитячі роки, які стали джерелом натхнення для її творчості.

Про важливу роль збереження родових, сімейних цінностей, знання принципів філософії життя та поглядів на своє призначення підтверджує й аналіз матеріалів генеалогії видатного українського поета-

емігранта ХХ століття О. Стефановича, вихідця з давнього священницького роду на Волині (місцем народження прийнято вважати с. Милятин Острозького району) [7]. Відмічаємо перевагу церковно-громадських діячів у його родовому сценарію. Ймовірно, що це мало значення у формування певної філософії життя О. Стефановича, яку прослідковуємо у його творчості. Так, відповідно до результатів нарративного аналізу таких його творів, як «Просто. Не йти праворуч» [21, с.28], «Ольжич» [21, с.37], «Івасик-Орлик» [24, с.] спостерігаємо, що у героїв переважає активна стратегія поведінки, ресурсом чого є сила духу. Перевага вживання дієслів, зокрема спонукальної форми («*полізь-но та побач*») у поезії «Івасик-Орлик» [24, с.], свідчить про стимулюванні та підтримки пізнавальної потреби дорослих у її задоволенні. Саногенна установки на життя («*Чорно кругом чи біло не зупиняти рух. Може зламатись тіло. Але ніколи – дух*») [21, с.28]), мотивує героя йти до поставленої цілі («*Поруч хай вітер буде, а в даліні – мета*» [21, с.28]), не зупиняючись. Рішення бути вірним своїм духовно-моральним цінностям («*Ту заповідь, що кликала все д'горі: Одвага. Непохитність. Чистота*») формує патріотично зорієнтовану життєву позицію героя («*Великий, староруський ще Господь провадив українську його лодь*» [21, с.28]) та дозволяє зберегти відданість своєму покликанню («чистоті душі»). Паралелі життєвого сценарію поета та його героїв підтверджують, що життєву енергію для письменника забезпечило прийняття та «зрощування» своєї духовної ідентичності. Окрім того, здатність героїв його поезії звернутись за підтримкою, може свідчити й про сформованість адаптаційних ресурсів самого письменника, а отже і його психологічному імунітету, що й засвідчуємо дослідженнями цього феномену С. Васьківською [4].

Із сучасних острозьких письменників-емігрантів виділяємо постать Світлани Луцкової, яка є членом Співки журналістів України та літературного об'єднання «Радосинь», членом Співки журналістів України, членом Національної спілки письменників України (НСПУ), лауреатом міжнародних премій ім. М. Дубова. авторкою збірки поезій «Дивне коло» (1999 р), «Ex libris квітня» (2017). Народилась поетеса на Острожчині, довгий час працювала керівником прес-центру та редактором студентської газети в Острозькій академії, а з 2000 року проживає в Італії. У попередніх своїх працях нами було проаналізовано її поему «Плач за рожевою птахою» та казку «Горобенятко вісімка» (Гандзілевська, 2018 [7]). У цьому дослідженні сконцентровано увагу на віршах поетеси, написаних для дітей [13]. Так, згідно до результатів нарративного аналізу віршів для дітей Світлани Луцкової відмічаємо перевагу інтенції до саморозвитку, соціалізації, радості буття та спілкування. Використання авторкою зменшувальних словесних форм: «поросятко», «носик», «казочка», «штапенята», «зайчєня», «кїцїоня» може свідчити як про позитивне ставлення поетеси до героїв віршів, так і врахування вікових особливостей дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Наприклад, Поросятко Хруня – творчий, допитливий, «казочку писав, навігадував чимало», а такі негативні персонажі, як Удав чи «вреднюча Жабка», виглядають досить привабливими та не агресивними. У передмові до збірки С.Луцкової «Ex libris квітня» вітчизняний науковець, поет Ігор Павлюк, аналізуючи один із текстів збірки «Дівчинка пише вірші», відзначає, що «вірші у жінці пише ота збережена нею в собі дівчинка», що й підтверджує тезу: «... кожен поет описує свої первісні враження від цього світу, які склалися в нього у його дитинстві – десь до п'ятирічного віку»... [12, с.5]. Так, поезія для дітей Світлани Луцкової демонструє всемогутність дитинства та роль батьків у підтримці дитячих бажань та формування віри в допомогу інших, що відповідно до праць О. Штепи, має значення для гармонійного, збалансованого розвитку [22]. Згідно до досліджень Е.Еріксона у формуванні базової довіри до світу ключову роль виконує мати. У випадку позитивних стосунків, «дитина почуває, що світ загалом місце затишне, а люди – істоти чуйні» [23]. Так, одна із героїнь дитячих віршів поетеси – Липка – дуже хоче меду, і бджілка, як образ підтримуючої, турботливої мами дає мед, задовільняючи її потреби. Окрім того, у своїх інтерв'ю авторка досить часто відзначає і вплив навколишнього середовища, зокрема просторів Волинського краю, на розвиток її творчої обдарованості та позитивного світобачення: «Я виросла серед книжок та сільської природи, тому й не дивно, що вигадувати казки, римувати почала рано. Усе це робила граючись і залюбки» [11]. Позитивне світосприйняття допомагало авторці концентруватися на почутті щастя, ніжності, безтурботності, що й демонструють її вірші для дітей. Разом з тим, у віршах чітко прослідковується і бажання постійного саморозвитку на самовдосконалення, що є важливим й для розвитку дитячої обдарованості. Так, Зайчєня – один із героїв її поезії, вчиться краще говорити («Намагається малюк вимовляти прикрий звук»), Допитливий Вовчик має роздуми про інші світи в небі («Позирав на місяць, рахував зірки... А чи там, у небі, є також вовки?») та ін. Слід відзначити й вірші, де діти вчатьсь зустрічатись із своїми страхами та знаходити спосіб їх долати («Засміялася Кватруся:- Більше жабок не боюся!»). Наприклад, у вірші «Скільки буде ква і ква», можна простежити, як саме авторка учить дівчинки не боятись жабенят. Поетеса використовує один з психологічних прийомів роботи зі страхами – «ідентифікація з предметом страху». Суть цієї техніки полягає в тому, що, чим більше ми дізнаємося про предмет нашого страху, чим більше він стає схожим на нас, тим менше ми його боїмося. Такий досвід перемоги дозволяє дитині відчувати свою силу змінювати ситуацію та творчо до неї пристосовуватись («Як ведмедя врятувати? Костик вмить зметував – Козубок намалював»; Павлик-Равлик «Вміє те, вміє все...Навіть хатку сам несе!»). Як уже було відзначено раніше, тотальною проблемою обдарованих є

складнощі у соціальній адаптації, зокрема небажанні коритися суспільним нормам, авторитетам, проблеми з входженням у нове соціальне середовище, і як результат – дезадаптація в соціальному довіллі та втрата орієнтирів життєдіяльності [10]. А тому обдарованість може проявлятися як благополучний розвиток дитини в усіх сферах життєдіяльності, так і як проблема дитини та її оточення [2]. На прикладі віршів Світлани Луцкової очевидно, що позитивні взаємовідносини у ранньому дитинстві, чутливість матері, формує позитивне ставлення дитини до світу, що у перспективі сприяє вирішенню означених проблем, а отже й подоланню психологічних бар'єрів розвитку обдарованості. Слід відмітити ще одну особливість дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, яка пов'язана з тим, що від сильного захоплення від гри чи спілкування, певною ідеєю, дітям важко зупинитися. Це може бути пов'язано із процесами слабко розвиненої саморегуляції. Так, один із героїв віршів Світлани Луцкової Вовчик починає цікавитися, чи «є ще хтось у всесвіті окрім нас». Його інтерес на стільки великий, що він навіть погано спить, а це схоже на тривогу, змішану із зацікавленістю. А тому, презентуючи вірш «Допитливий вовчик», вихователь/учитель на прикладі цього героя може вчити дітей формувати баланс між зацікавленістю та турботою про себе, розвивати уміння знімати надмірну тривожність. Таким чином, однією з умов формування рефлексивності, саногенного (позитивного, оздоровчого) мислення та вміння керувати своїми емоціями, як складових психологічного імунітету обдарованої дитини, є її позитивний досвід у ранньому дитинстві, який формує базову довіру до світу, а також такі ресурси психологічної стійкості, як оптимізм, віра в добро, прагнення саморозвитку та самовдосконалення, пізнавальну активність, що і спостерігаємо у творчості письменниці.

Отже, враховуючи те, що розвивальне середовище та підтримка дорослих, їхня позитивна оцінка творчих починань дітей, є важливими психолого-педагогічними умовами життєтворчості дитини [1], психологічний аналіз метафоричних наративів острозьких письменників-емігрантів був сконцентрований на виокремленні тих структурних одиниць тексту, які б підтверджували означені умови та розширювали їхній діапазон. Аналіз опису життєвого простору героїв творів письменників, стратегій взаємодії героя і середовища, психологічне декодування кожного з них задля розуміння цілісної особистості автора дозволив виокремити атмосферу історичного міста, підтримку значимих дорослих у прийнятті дитини своєї автентичності, турботі про себе, активуванні пізнавальної потреби, читанні художньої літератури, слідуванні за дослідницьким інтересом – провідними умовами формування творчої обдарованості, а духовно-моральні цінності, відданість своєму покликанню – умовами її збереження. Сформований психологічний імунітет та розвиток саморегуляції ефективно сприяв для письменників у пристосуванні до змінених обставин та відповідно труднощів, пов'язаних з цим процесом. Таким чином, вище презентовані результати наративного аналізу текстів острозьких письменників емігрантів може збагатити психолого-педагогічну практику новим досвідом та стати засобом підтримки у супроводі розвитку та збереження обдарованості.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у вивченні ролі освітнього середовища для розвитку та збереження дитячої обдарованості на прикладі психологічного аналізу життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. К. : Фенікс, 2014. 137с.
2. Бітянова М. Психолог у школі: зміст діяльності й технології. К.: Главник, 2007. 160 с
3. Богуславець Л. Від Находки до Чернівців : враження від подорожі. Мельбурн : БАЙДА, 1988. 190 с.
4. Васьківська С. Психологічний імунітет як показник адаптаційних ресурсів особистості. Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Переяслав-Хмельн. держ. пед. унт ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 25. С. 241-246
5. Великодна М. Мати і сексуальність: психоаналіз української народної казки про Івасика-Телесика. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 128. 2015. С. 33-36.
6. Вишенський Іван Твори [Текст]; переклад з книжної української мови Валерія Шевчука. К., 1986. 247 с.
7. Гандзілевська Г. Б. (2018). Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс) : монографія. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія»
8. Гандзілевська Г. Б. Застосування психодраматичних прийомів для оптимізації дитячої обдарованості. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип.19. С. 63–67.
9. Духніч О. Е. Етнокультурні чинники наративного самоконституювання та взаємодії ідентифікації слов'ян та кримських татар автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Ін-т соц. та політ. психології АПН України. К., 2009. 20 с.

- 10.Завгородня Н.М. Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». К., 2006. 20 с. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1679/3/Zavorodnya.pdf>]
- 11.Луцкова С. «Поезія розвиває почуття і тримає їх у тонусі» <https://zhislovo.rv.ua/33-news/607-svitlana-lutskova-poezii-rozvyvaie-pochuttia-i-trymaie-ikh-u-tonusi>
- 12.Луцкова С. Ех libris квітня. Тернопіль:Навчальна книга.Богдан, 2016.104 с.
- 13.Луцкова С. Поетичні майстерні. URL: <http://maysterni.com/user.php?id=3146&t=1&sf=1>
- 14.Лятуринська О.М. Гляньте у правічне батькове лице! Твори.Рівне, 2010. 68 с.
- 15.Лятуринська О. Зібрані твори. Торонто: Видання Організації Українок Канади, 1983. 813 с
- 16.Лятуринська О. З Острозького архіву : Вірш. Волинські дзвони : краєзн. альм. 1995. Вип. 1. С. 53–54.
- 17.Митрополит Ілларіон (Огієнко І.) Твою тільки луку ці руки косили. Твори [упорядкування Інни Нагорної]. Рівне, 2013. 64с.
- 18.Основи психології : підручник для студ. вищих навч. закл. Вид. 6, стер. / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Роменець. Київ : Либідь, 2006. 632 с.
- 19.Павлюк А. Життя [наклад Петра Гладуна] Прага,1925. С.21
- 20.Пасічник І. Д., Гандзілевська Г. Б. Психологічні особливості формування життєвих сценаріїв острозьких письменників-емігрантів. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2017. Вип. 1 (48). С. 165–172.
- 21.Стефанович О. Возлюби її до крови. Рівне, «Азалия», 2003.140с.
- 22.Штепа, О.С. Психологічна ресурсність як критерій індивідуального здоров'я. Проблеми сучасної психології. Вип. 32, 2016. С. 571-585.
- 23.Elkind, D., 1970. Erik Erikson's Eight Ages of Man. The New York Times Magazine, april 5 1970 p.7